

**SOCIAAL KAPITAAL EN DE PERFORMANTIE VAN
LOKALE ONTWIKKELINGSPROJECTEN.
TWEЕ NICARAGUAANSE DORPEN VAN
DICHTERBIJ BEKEKEN ***

Nadia Molenaers

1. INLEIDING

Sommige samenlevingen slagen erin om vooruit te gaan. Andere samenlevingen blijven, ondanks alle mogelijke ontwikkelingsprogramma's en -interventies, ter plaatse trappelen of gaan zelfs achteruit. Deze vaststelling en de zoektocht naar het waarom van dit gegeven is de as waarrond het domein van de ontwikkelingsstudies zich organiseert. Waar men in de jaren 70 en 80 in hoofdzaak de staat en de markt diepgaand analyseerde, wordt het afgelopen decennium gekenmerkt door de doorbraak van een nieuw paradigma. Het bestuderen van de zachte, derde sfeer, zijnde de civiele maatschappij, de sociale organisatievormen, de vertrouwens- en samenwerkingsniveaus, heeft een definitieve plaats veroverd binnen het vakgebied van de ontwikkelingsstudies.

De publicatie van Putnams boek (1993) over Italië heeft hier uiteraard een grote rol in gespeeld. De schets en de analyse die de auteur maakte van het door de dominantie van het patroon-cliënt-systeem getekende Zuid-Italië vormde immers een direct aanknopingspunt voor vele onderzoekers die analoge vaststellingen deden in derde wereldlanden (Pinkney, 1993: 27; Gillespie et al., 1996: 435-436; Bayat, 1997: 56; Wiarada, 1990: 15-17; Booth, 1990: 470; Diamond & Linz, 1989: 921; Huntington & Nelson, 1976: 116-127). De idee dat sociale contexten, sociale relaties, netwerken, vertrouwen en normen van wederkerigheid een belangrijke invloed kunnen uitoefenen op politieke en vooral economische performantie is het onderzoeken waard. Niet alleen kan het ons inzicht verschaffen in ontwikkelingsprocessen en de factoren die

een rem of een stimulans kunnen vormen voor dit proces, maar bovendien is het ook van groot belang voor de donorgemeenschap. Volgens de logica van Putnam is het immers niet ondenkbaar dat de efficiëntie van externe ontwikkelingsinterventies sterk bepaald wordt door ongreepbare factoren zoals vertrouwensniveaus en informele interactiepatronen. In die zin zou men de hypothese naar voor kunnen schuiven dat performantie van ontwikkelingsprojecten samenhangt met de aanwezigheid van sociaal kapitaal. De band tussen sociaal kapitaal en performantie is echter niet rechtlijnig. De (tijds- en plaatsgebonden) ervaringen weergegeven in dit artikel suggereren dat lage performantie van de projecten inderdaad samenhangt met minder hoge niveaus van sociaal kapitaal, maar hoge performantie hangt niet noodzakelijk samen met hoge niveaus van sociaal kapitaal.

Als casestudie worden in dit artikel de Nicaraguaanse kredietprojecten van Nitlapán-FDL (1) onder de loep genomen. Vanaf hun ontstaan in 1990 hadden zij tot doel de lokale ontwikkelingsdynamiek aan te zwengelen door het geven van leningen aan kleine boeren. De periode tussen 1990 en 1995 werd gekenmerkt door een sterke inworteling van het project in de lokale sociale omgeving. Aangezien echter deze realiteit in grote mate getekend werd door wantrouwen, non-reciprociteit en verticalisme, betaalde de meerderheid van de ontvangers hun krediet niet terug. Vanuit deze ervaring besloot men in de loop van 1996 om de kredietprojecten te 'ontwortelen'. Dit had onmiddellijk een positief effect op de recuperatie van de kredieten. Volgens de statistieken scoren de in totaal 18 kredietprojecten (in 18 dorpen) zeer goed. Dit wilt concreet zeggen dat elk lokaal project 94% van de totale som aan lokaal uitbestede kredieten terug recupereert (2). Dit statistisch succesverhaal wordt echter onmiddellijk gerelativeerd door de mensen van Nitlapán zelf. De goede cijfers houden immers niet noodzakelijk in dat de informele interactiepatronen in de dorpen fundamenteel veranderd zouden zijn. Vanuit deze overweging werden twee dorpen onderzocht op hun informele samenwerkingsverbanden.

De voorlopige resultaten die naar voor gebracht worden in dit artikel zijn vooral kwalitatief van aard. Ongeveer 130 boerengezinnen werden tijdens een veldonderzoek in Nicaragua geïnterviewd over hun materiele hulpnetwerken (3). In dit artikel beperken we ons tot die resultaten die betrekking hebben op het uitwisselen van hulp binnen het productieproces. Vanuit theoretisch standpunt sluit dit onderzoek sterk aan bij de sociaal kapitaal-interpretatie van Woolcock (1998) en Portes (1998). De conceptuele duiding van Portes en het schema van Woolcock speelden een belangrijke, gidsende rol. Hoewel het niet de bedoeling is om het Woolcock schema in zijn volledigheid te testen, gaan we toch even kort in op de logica en inhoud ervan.

2. SOCIAAL KAPITAAL EN ONTWIKKELING

Sociaal kapitaal kan, net zoals menselijk en fysisch kapitaal, ontwikkeling en vooruitgang stimuleren. Het verschil met menselijk en fysisch kapitaal is dat sociaal kapitaal zich bevindt in relaties en netwerken. Als vertrouwen en wederkerigheid de regulerende mechanismen zijn in relaties en transacties, dan kunnen actoren daar in grote mate voordelen uit putten. Arrow (1972) stelt bijvoorbeeld dat transactionele activiteiten goedkoper zijn als ze gereguleerd worden door vertrouwen en wederkerigheid omdat er geen aanhoudende controle en externe monitoring georganiseerd moet worden. In die zin kunnen samenlevingen met hoge vertrouwensniveaus meer tijd en geld in innovatie investeren en ze zijn minder afhankelijk van derden om contracten of akkoorden te doen naleven (Knack & Keefer, 1997).

Het verrassende van het onderzoek rond sociaal kapitaal ligt in de idee dat structuren, relaties en normen die op het eerste gezicht helemaal niet economisch relevant zijn, toch een economisch effect kunnen hebben. Zo wees onderzoek in ruraal Tanzania uit dat sociaal kapitaal een positief effect heeft op economische performantie (Narayan & Pritchett, 1996). Sociaal kapitaal werd gemeten door lidmaatschap in niet-economische groepen, de karakteristieken van deze groepen (exclusief versus inclusief) en de individuele waarden en attitudes, zoals het vertrouwen in verschillende groepen en instituties. Narayan en Pritchett stelden vast dat hoe meer sociaal kapitaal aanwezig was binnen een dorp (meer lidmaatschap, inclusieve organisaties en groot vertrouwen), hoe hoger het inkomen, de gemeenschapssamenwerking, de schoolkwaliteit, de aanwezigheid van gezondheidsfaciliteiten en het niveau van de landbouwpraktijken. Vanuit deze resultaten stellen Narayan en Pritchett (1996: 35):

"Far too many development practitioners have overlooked the social resources that reside in the community. Poverty analysis has mostly focused on the capital (human, material, financial) that individuals possess, ignoring the local, the community and the social context. This is a large part of the puzzle that is missing"

Het inzicht dat sociaal kapitaal een relevant onderzoeksobject is, wordt echter tot op zekere hoogte vertroebeld door de groeiende verwarring rond wat het concept inhoudt en wat het doet (Woolcock, 1998; Portes, 1998; Sandefur & Laumann, 1998; Stolle in deze bundel). Voor de duidelijkheid zal in dit artikel de volgende begripsafbakening gebruikt worden:

- aangezien sociaal kapitaal zich bevindt in relaties en netwerken, zijn deze de *draggers* van sociaal kapitaal (Coleman, 1990: 302-5; Woolcock, 1998).
- de *inhoud* of de boodschap van sociaal kapitaal zijn de normen van vertrouwen en wederkerigheid. Het zijn deze normen die de netwerken en relaties in stand houden. In de netwerken zijn er actoren die toegang verlenen tot bepaalde goederen, diensten en/of middelen, terwijl anderen toegang krijgen (Portes 1998: 6). Het geven van toegang staat in nauw verband met verwachtingen van wederkerigheid en vertrouwen (4). De wederkerigheidscondities die de toegang regelen kunnen zeer flexibel tot uitermate onflexibel zijn, en deze vormen een indicatie voor de structuur van de interactiepatronen. Als sociale relaties sporadisch, los en niet controleerbaar zijn, zullen diensten, goederen en middelen vlugger aangerekend worden in cash geld (Simmel gecit. in Dimaggio, 1994: 38).

-
- de *effecten* van sociaal kapitaal zijn de materiële en immateriële voordelen die gepuurd worden uit het samenspel van structuur (netwerken) en inhoud (normen) (Portes, 1998; Sandefur & Laumann, 1998).

Hoewel heel wat auteurs een theoretisch onderscheid maken tussen structuren en inhoud, blijkt in de realiteit dat beiden zeer nauw met elkaar verbonden zijn. Vooral binnen de sub-discipline van de netwerkanalyse is er veelvuldig onderzoek gedaan naar de sterkte van relaties, de dichtheid van netwerken, de vertrouwens- en wederkerigheidsniveaus en de uitkomsten die deze structuren en inhoud produceren voor individuen en groepen. Systemen van flexibele wederkerigheid, veel vertrouwen en gemakkelijke samenwerking zijn meestal terug te vinden in dichte interactienetwerken. De dichtheid van dit soort netwerken laat interne monitoring toe waardoor wederkerigheid tot op zekere hoogte voorspelbaar wordt. Niet-wederkerigheid, deviantie en free-ridergedrag worden snel opgemerkt en kunnen gesanctioneerd worden door de leden van het netwerk (Bott, 1971; Coleman, 1990; Uehara, 1990). Deze sociale controle bestaat echter niet in losse netwerken. Vertrouwen en wederkerigheid kunnen dus niet op dezelfde wijze gegarandeerd worden in netwerken waar de relaties zwak en moeilijk monitoreerbaar zijn. Als er geen externe monitoringssystemen zijn of structuren die wederkerigheid garanderen in de zwakke relaties, dan staan of vallen deze relaties met de verwachtingen over het toekomstig gedrag van de tegenpartij. In de beginfase van deze relaties is het "algemeen vertrouwen" of netwerkoverstijgend vertrouwen in "de andere(n)" van groot belang. Vertrouwen kan vervolgens groeien door regelmatig contact en het wederzijds uitwisselen van kleine diensten. Het belang van dergelijke zwakke relaties is dat deze een grotere reikwijdte hebben en toegang geven tot een breed gamma van diensten, goederen en middelen. Zwakke, instrumentele relaties kunnen op die manier een grote rol spelen in de autonome vooruitgang van individuele en collectieve actoren (Granovetter, 1973, 1982; Nan, 1986: 27; Uzzi, 1996).

De voor- en nadelen van de verschillende vormen van netwerken kunnen schematisch als volgt voorgesteld worden (5):

	Dicht netwerk		Los netwerk	
	micro perspectief	macro perspectief	micro perspectief	micro perspectief
Positieve Effecten (materieel & immaterieel)	<ul style="list-style-type: none"> - materiële en financiële ondersteuning - vlotte, gemakkelijke toegang tot de middelen van alters in netwerk - integratie <p>(Coleman, Nan, Portes & Sensenbrenner)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - norm en waardeconsensus - sociale controle / invloed / sanctie <p>(Coleman)</p> <ul style="list-style-type: none"> - sociale solidariteit en mobilisatie - vrijkomen van middelen (lage monitorkosten) <p>(Sandefur & Laumann)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - toegang tot informatie buiten eigen netwerk - toegang tot economische middelen buiten eigen netwerk <p>(Granovetter, Burt)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - vlotte informatie- en communicatiestroom tussen verschillende netwerken <p>(Uzzi, Bebbington)</p>
Negatieve Effecten	<ul style="list-style-type: none"> - gebrek aan autonomie <p>(Portes & Sensenbrenner, Portes)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - dalende tolerantie naar buitenstaanders - gebrek aan innovatie - gesloten communicatiesystemen <p>(Portes & Sensenbrenner)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - anomie, isolatie <p>(Durkheim)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - fragmentatie - free-riding <p>(Hobbes)</p>

Hoewel de verschillende netwerken elk op zich positieve en negatieve effecten kunnen produceren, is het zo dat de aard van de effecten vooral vorm krijgt wanneer de combinaties van beide soorten relaties of netwerken in overweging worden genomen (Woolcock, 1998). Verder bouwend op de bijdragen van o.a. Granovetter, Burt en Coleman, maakt Woolcock een onderscheid tussen twee belangrijke concepten: inte-

gratie (binnen een netwerk) en links (met de externe omgeving). Integratie komt overeen met wat in de sociaal kapitaal literatuur 'bonding social capital' genoemd wordt, terwijl links overeenstemt met de term 'bridging social capital'. Op het micro-niveau, zo stelt Woolcock, moet integratie binnen de gemeenschap gecombineerd zijn met gediversifieerde externe banden om in een situatie van grotere sociale mogelijkheden te komen. Op die manier wordt de toegang tot goederen, middelen en diensten zowel binnen als buiten de gemeenschap gegarandeerd. Een combinatie van teveel integratie en te weinig links, zo argumenteert Woolcock, leidt tot een situatie van amoreel familialisme, waarbij enkel de eigen familie of clan wordt vertrouwd. Samenwerking wordt beperkt tot de eigen groep en buitenstaanders worden uitgesloten en gewantrouwd. Te weinig integratie en teveel links leiden tot anomie, een situatie die veelal in de steden terug te vinden zou zijn. Het individu heeft een grote hoeveelheid zwakke relaties die toegang bieden tot een gamma van middelen, diensten en goederen, maar er ontbreekt een dicht netwerk dat kan functioneren als opvangnet in momenten van economische crisis of persoonlijke nood. Indien tenslotte noch integratie, noch links aanwezig zijn spreekt Woolcock van amoreel individualisme, een Hobbesiaanse situatie waarbinnen ontwikkeling uitermate moeilijk verloopt omdat de individuen enkel handelen en denken in termen van persoonlijk eigenbelang. Het wantrouwen in deze settings is uitermate groot en samenwerking is zo goed als onmogelijk (Woolcock, 1998). Uit dit schema van Woolcock valt af te leiden dat lokale integratie een basisvoorwaarde is van waaruit gewerkt moet worden aan extensieve links buiten de gemeenschap. Op termijn kan teveel of te weinig van één van beide dimensies de economische vooruitgang ondermijnen.

Uiteraard is het niet enkel de lokale gemeenschap die zijn eigen ontwikkelingsdynamiek creëert. De geschiedenis, de reputatie en acties van de politieke overheid en de relatie die deze onderhoudt met de civiele maatschappij spelen een grote rol in de ontwikkelingsperspectieven van de verschillende gemeenschappen en groepen in de maatschappij (Woolcock, 1998; Heller, 1996; Fox, 1996). Ook voor het macro-niveau stelde Woolcock een schema voor (6). De focus ligt in dit artikel echter vooral op het micro-niveau. Op die manier kunnen ook de concepten 'integratie' en 'links' getest worden in een Nicaraguaanse context. Eerst geven we echter een overzicht van de evolutie van de bestudeerde kredietprojecten.

3. KREDIETPROJECTEN

In 1990 sloot de overheid de kredietkraan voor de kleine boer in Nicaragua. Enkel de grote boeren en de agro-exportindustrie kregen nog toegang tot krediet. Het hieruit voortvloeiende gebrek aan financiële middelen legde een zware hypotheek op de productiemogelijkheden van kleine boeren (Varela Hidalgo, 1998: 49). Zonder toegang tot officieel krediet gingen heel wat kleine boeren leningen aan bij lokale woekeeraars in de hoop toch te kunnen zaaien en oogsten. Dit leidde in vele gevallen tot het ontstaan van grote schulden en zelfs inbeslagnames. De logica van de kredietpro-

jecten is er dan ook op gericht om deze negatieve spiraal te doorbreken. Enerzijds wil men de afhankelijkheidspositie van kleine boeren tegenover woekeraars en andere informele geldschieters doorbreken, anderzijds hoopt men dat kleine leningen zullen leiden tot een proces van cumulatie en vooruitgang. De manier waarop men dit krediet kan organiseren kan echter verschillende vormen aannemen. De kredietprojecten van Nitlapán hebben in hun organisatie en structuur een evolutie doorlopen van romantisme naar pragmatisme. Het is in deze evolutie dat men kan zien hoezeer contexten (nationaal en lokaal) een sterke "bias" kunnen teweegbrengen in het functioneren van de projecten. Bovendien geeft deze context aan in hoeverre vertrouwen en wederkerigheid deel uitmaken van de Nicaraguaanse samenleving.

3.1. Van romanticisme naar pragmatisme

De politieke realiteit in Nicaragua tijdens de jaren tachtig kan op zijn minst toch wel bijzonder genoemd worden. Op 19 juli 1979 slaagde het FSLN (Sandinistisch Nationaal Bevrijdingsfront) erin om samen met een massale volksopstand een einde te maken aan bijna een halve eeuw bloedige en wrede repressie. Met het afwerpen van het despotische en personalistische Somoza-juk leek het wel of het land met zijn bevolking eindelijk aan een eigen toekomst zou kunnen bouwen. De optie voor de amsten, zijnde de arbeiders en de boeren, kreeg voor het eerst een politieke uitdrukking op regeringsniveau. Het Sandinistische experiment droeg dan ook de sympathie weg van ieder die de extreme sociale tegenstellingen in het land liever zag verdwijnen. Het nieuwe politieke paradigma koos voor het opwaarderen van de kleine man, het valoriseren van de arme als autonome agent van ontwikkeling. Gelijkwaardigheid en horizontaliteit waren de axioma's in het discours. De meeste ontwikkelingsorganisaties en -initiatieven gebruikten dit paradigma als een ideologische gids om projecten en activiteiten te concipiëren en in praktijk te brengen. Het respect voor de lokale autonomie, het niet in vraag stellen van de lokale sociale machtsverhoudingen en het volledig aanvaarden van de rol van de lokale leiders stond daarbij centraal.

In deze context (1988) startte de organisatie die later Nitlapán zou heten met een eerste experiment: een roterend varkens- en kippenfonds. Deze opzet kende heel wat praktische problemen en bloedde uiteindelijk dood, maar het vormde wel de aanzet om met krediet te beginnen (Bastiaensen, 1998). Deze allereerste vorm van kredietverlening was gebaseerd, volgens de tijdsgeest, op het principe van de 'auto-gestion' (zelfbeheer). Dit hield concreet in dat het fonds in handen werd gegeven van de lokale leiders: zij beheerden het geld en selecteerden de medespelers die dan meteen aandeelhouders binnen de bank werden. De problemen van deze aanpak werden al vlug duidelijk. In de eerste plaats was de terugbetaling desastreus. Slechts 50% van het uitgeleende bedrag werd gerecupereerd (Jonakin & Enriquez, 1999). Op de tweede plaats bleek dat de meeste lokale leiders zelf een hechte, homogeen (sandinistische) politiek actieve groep vormden. Zij gebruikten het krediet om hun machtspositie te verstevigen. Het geven van krediet en de macht om schulden kwijt te schelden gebruikten ze vooral ten voordele van zichzelf en hun "allegados" (hun naasten, beschermelingen) (Bastiaensen, 1998).

De verklaring voor dit chronische en wijd verspreide niet-betaal-gedrag hing nauw samen met de Sandinistische erfenis. Het FSLN maakte er immers een traditie van om kredieten uit te delen en de schulden jaarlijks kwijt te schelden. Tien jaar Sandinisme hadden het effect dat elke vorm van ontwikkelingshulp, om het even welk project, gezien werd als een schenking, en met schenkingen kon je doen wat je wilde, zonder verantwoording af te leggen. Er werden in die 10 jaar nooit sancties getroffen door de overheid of de organisaties, noch voor het mateloos consumeren van externe en interne middelen, noch voor het chronische en politiek gemanipuleerd, verticalistisch wanbeheer dat op alle echelons in de samenleving beoefend werd. De Sandinisten slaagden er ook nooit in om de strak verticale en personalistische mechanismen te doorbreken, hoewel het horizontalisme sterk het politieke discours kleurde. Deze verticale organisatiepatronen hebben hun wortels in het diepe, koloniaal gekleurde caudillo-verleden van Nicaragua (7). De caudillo was een regionale heer tijdens en na de kolonisatie, die aan het hoofd stond van een sterk hiërarchisch georganiseerde clan. De caudillistische perceptie dat macht absoluut, persoonsgebonden, ondeelbaar en onbevraagbaar is, blijft echter tot op de dag van vandaag het belangrijkste kenmerk binnen de politieke cultuur in Nicaragua. Loyauteit wordt door de caudillo afgekocht met materiële, financiële of positionele beloningen (Molenaers, 1996; Molenaers & Thompson, 1999). De caudillo loont en beloont individuele loyauteit op een vrij arbitraire manier hetgeen verdeeldheid, afgunst en wantrouwen wekt tussen de ondergeschikten. Deze interne verdeeldheid scherpt de competitie aan waardoor spontane samenwerking en sociale solidariteit onmogelijk wordt (Bastiaensen, 1998). Aangezien macht ondeelbaar is, worden concurrerende caudillos en hun respectievelijke netwerken zoveel mogelijk buiten spel gezet. Samenwerking tussen netwerken is dan ook extreem moeilijk. Het is deze perceptie van macht, invloed en mobiliteitsperspectieven die de lokale organisatiepatronen sterk kleurt. Lokale leiders zijn vaak kleine caudillos die net zo arbitrair met macht en invloed omgaan als hun historische voorgangers. Voordelen die binnengebracht worden door ontwikkelingsprojecten worden vaak geabsorbeerd en misbruikt door de lokale elite om de eigen netwerken te verstevigen (8). Een logische reactie van de armste bevolkingslagen is zich te scharen achter diegene waarvan ze denken vele voordelen te zullen krijgen. Lidmaatschap kan in die zin vrij snel wisselen omdat loyauteit niets te maken heeft met diepe overtuigingen maar eerder met 'voordelen die in je schoot vallen'. Krijg je niets bij de ene, dan verander je van kleur en schaar je je achter de andere. Het is dit kameleonachtige veranderen wat men de "gueguense-traditie" noemt (Anderson, 1995: 84-86). Ontwikkelingsagenten die de lokale realiteit en percepties niet goed kennen, interpreteren het lokaal 'organisatie-enthousiasme' vaak verkeerd. De lokale aanspreekpunten zullen immers nooit 'neen' zeggen tegen om het even welk project. Zodra echter de 'giftenstroom' stopt, eindigt meteen ook de zogenoemde zelforganisatie (zie later). Duurzame netwerken waar vertrouwen, wederkerigheid en dus samenwerking een centrale plaats innemen, creëert men daarbij niet. Men verstevigt ten hoogste de reeds traditionele machtsverhoudingen en breuklijnen binnen de gemeenschap. In die zin kan de conclusie van Narayan en Pritchett (zie punt 2.) tot op zekere hoogte een valse conclusie zijn. Lidmaatschap kan inderdaad positief correleren met o.a. hogere inkomsten maar dat ligt dan vooral aan het feit dat inclusie in ontwikkelingsnetwerken (NGO's e.d.) zo goed als garant staat voor een effectief verzamelen van middelen

en goederen, soms zelfs financiën. Het is echter zeer de vraag of dit iets te maken heeft met vertrouwen, wederkerigheid en samenwerking.

Voor het sociaal kapitaal-debat betekent dit dat in Nicaragua het verenigingsleven op zich geen directe indicator kan zijn voor sociaal kapitaal. De echte spelers op lokaal vlak zijn de informele netwerken. Integratie in Woolcocks termen is, in de Nicaraguaanse context, niet zozeer verbonden met de gemeenschap maar eerder met netwerken. Hierbij zijn de politiek/religieuze loyaliteiten die aansluiting geven op externe links, van groter belang dan de algemene belangen van de gemeenschap. In de Nicaraguaanse context staat integratie dus vaak in functie van de externe links. De verticale structuur van de netwerken, de arbitraire mechanismen die de toegang regelen tot middelen, goederen en diensten bevorderen horizontale fragmentatie en verticale integratie. De rivaliteit tussen netwerken geeft een indicatie van groot wantrouwen naar "de andere".

Vanuit de eerste pijnlijke ervaringen in de periode 1988-1990 trok Nitlapán de nodige lessen. De lokale leiders moesten aan macht inboeten, meer controle was noodzakelijk, en vooral: de bank moest toegankelijk zijn voor allen. Dit leidde uiteindelijk in 1994 tot de "co-gestion" (medebeheer). Op lokaal vlak bleven de leiders actief in het mee-selecteren en opvolgen van de cliënten, maar er werden nu duidelijke en transparante criteria opgesteld, en er werd een administratief beleid opgelegd waardoor de registratie van leningen en terugbetalingen duidelijker werd. Dit ontwortelen van het project had een onmiddellijk effect op de toegang tot krediet en op de recuperatiecijfers. De machtspositie van de lokale leiders werd teruggeschroefd zodat de toegang tot krediet losgekoppeld werd van de preferentiële relatie die al dan niet onderhouden werd met de leiders. Ook de arbitraire kwijtschelding van schulden werd beëindigd aangezien van dan af enkel die cliënten die de regels van het spel aanvaardden toegang bleven krijgen tot het krediet. De recuperatie van het krediet verbeterde op die manier aanzienlijk. Toch besloot Nitlapán in 1997 om de ontworteling van het project nog verder door te drijven. De redenen hiervoor lagen op twee niveaus. In de eerste plaats verkeerden de lokale banken in een situatie van illegaliteit. Hoewel de banken begonnen waren als ontwikkelingsprojecten, evolueerden ze steeds meer naar een bankwerking waar financiële dienstverlening centraal stond. Dit hield in dat zij in concurrentie kwamen met andere financiële instellingen. Vanuit het legaliteitsperspectief besloot Nitlapán om de projecten volledig om te vormen tot lokale banken. Een tweede reden voor deze evolutie lag ook bij de strategische keuze om de machtspositie van leiders niet verder te ondersteunen door hen een belangrijke plaats te geven binnen de kredietselectie. Door deel uit te maken van het selectiecomité bleven zij immers een filterfunctie uitoefenen, waardoor bepaalde cliënten gemakkelijker toegang kregen dan anderen. Omwille van deze redenen is men in 1998 definitief afgestapt van co-gestion en heeft men van de bankprojecten echte banken gemaakt die volledig losstaan van de lokale organisatie- en machtspatronen. Op dit moment bestaan er 18 lokale banken (of filialen) verspreid over 6 regio's in Nicaragua. Deze lokale banken worden centraal beheerd. Dit beheer houdt in dat de lokale banken ten dele gefinancierd, gecontroleerd en opgevolgd worden vanuit de hoofdstad. De lokale banken moeten de eigen enveloppe beheren en staan zelf in voor het verlenen van

financiële diensten aan kleine en middelgrote ondernemers, landbouwers, ambachtslui, handelaars (ruraal en urbaan).

3.2. Huidige kredietpolitiek

De selectie van de cliënten en de opvolging van de terugbetaling valt onder de verantwoordelijkheid van de lokale bank. Elke lokale bank heeft zijn eigen lokale promotor die meestal uit de gemeenschap gerekruteerd werd en door Nitlapán betaald wordt. Elke lokale promotor krijgt een enveloppe. Zij zijn verantwoordelijk voor de préselectie van de cliënten, de opvolging van de kredietinvestering, de recuperatie van het krediet. In principe kan iedereen krediet krijgen zolang de persoon in kwestie de nodige waarborgen kan geven dat hij/zij de verschuldigde som zal terugbetalen. Deze formele waarborgen zijn tweevoudig van karakter. In de eerste plaats moet de cliënt een onderpand kunnen geven dat het krediet dekt. Dit kan een stuk vee zijn, een huishoudelijk apparaat, een stuk grond, enz... In de tweede plaats moet de persoon een borgsteller opgeven die geen familie is. Informeel spelen er echter nog andere criteria mee. Zo wordt er zeer veel belang gehecht aan de reputatie van een potentiële cliënt. Iemand die drinkt, gewelddadig is, of niet te vertrouwen is krijgt over het algemeen geen krediet ondanks het feit dat hij/zij waarborgen kan geven. Ook worden publieke personen (politici, ambtenaren,...) over het algemeen geweigerd als mogelijke cliënt omdat de ervaring in het verleden aantoonde dat deze personen door beschermingsmechanismen zo goed als onaantastbaar zijn (9).

Formeel stellen de kredietprojecten zich tot doel om de lokale ontwikkelingsdynamiek te stimuleren. Toegang tot krediet wordt door Nitlapán beschouwd als de motor van lokale ontwikkeling. De grote financiële verantwoordelijkheid die de lokale promotoren dragen, maakt echter dat zij niet denken in termen van ontwikkelingspromotie maar enkel in termen van "recuperatie". Zij zullen dus alles doen om hun portefeuille gezond te houden. Goede betalende krijgen bijvoorbeeld steeds voorrang op kandidaten die nog nooit krediet hebben gehad. Zo ondersteunt en vergroot de lokale bank feitelijk een groeiende kloof tussen diegenen die toegang hebben versus zij die geen toegang hebben. De logica wil dat diegenen die geen toegang krijgen tot krediet vaak afhankelijk worden van diegenen die het krediet cumulatief hebben kunnen aanwenden in het aankopen van materialen (bijvoorbeeld ossen).

Het krediet is ook vrij. Dit houdt in dat de cliënt zelf mag beslissen waarin hij/zij het krediet zal investeren. In de praktijk echter trachten de lokale promotoren de cliënt zoveel mogelijk te beïnvloeden en te overhalen om het krediet te investeren in productieve activiteiten. Deze investeringen vormen voor hen, naar eigen zeggen, de beste garantie dat de terugbetalingcapaciteit van de cliënt behouden blijft.

De statistische resultaten zijn indrukwekkend: ongeveer 5.000 families genieten nu van krediet. De recuperatie van het totaal uitbestede krediet per lokale bank is, zoals eerder reeds aangehaald, nooit minder dan 94% (Gomez, 1996). Indien een lokale bank er niet in slaagt de 94% regel te realiseren wordt deze bank gesloten.

Het is duidelijk dat naarmate de kredietpolitiek van de instelling transparanter en strikter werd dat er een hogere performantie is van de lokale banken: de cliënten betalen beter terug. Het thema 'sociaal kapitaal', begrepen als vertrouwen en normen van wederkerigheid lijkt zelfs niet relevant. En toch. De kwalitatieve analyse die de lokale bankpromotoren maken wijst erop dat in sommige dorpen de banken beter en vlotter functioneren dan in andere dorpen.

"Er zijn hier in San Jorge (10) veel politieke conflicten. Als ik een cliënt moet selecteren dan heb ik het heel moeilijk om na te gaan of het een vertrouwenswaardig figuur is die zal willen betalen. Die met dezelfde politieke kleur zegt immers dat de persoon te vertrouwen is, terwijl die van de andere politieke kleur zegt dat we er zeker problemen mee gaan hebben. Zo kan ik nooit weten of ik goede of slechte cliënten aantrek. Uiteindelijk ben ik bijna de helft van de tijd bezig met het uitoefenen van druk om het geld te recupereren"

(promotor San Jorge)

"Wij hadden altijd gedacht dat Bata Ria geen probleem zou opleveren. De mensen bieden goede garanties, ze hebben een socio-economische stabiliteit die veel hoger is dan Deloeste... en toch... wat we daar aan druk moeten uitoefenen om ons geld te krijgen is onwaarschijnlijk. Uiteindelijk blijven we altijd wel onder de 6% die toegestaan is, godzijdank, maar het is echt niet gemakkelijk..."

(promotor Las Bajas)

De hoge recuperatiecijfers zijn niet overal even gemakkelijk realiseerbaar. In de eerste plaats omdat de cliëntselectie berust op lokale informatie. Deze informatie is echter niet overal even betrouwbaar. Bovendien moet de promotor soms zeer veel druk uitoefenen om het krediet te recupereren. Naar aanleiding van deze evaluaties besloten we twee dorpen van dichterbij te gaan bekijken.

4. TWEE DORPEN

4.1. Korte situering

Het stadje Somotillo ligt op een vijftal kilometer van de Hondurese grens. De ligging is strategisch: de Panamerican Highway loopt dwars door het stadje. Alle internationale transporten komen er voorbij, stoppen er om te eten en te drinken, de smokkelhandel bloeit welig, de straatventers lopen af en aan. Een stad met bloei- en groeiperspectieven zou je denken. Maar de aanblik van Somotillo is triestig. Het grote aantal niet-geasfalteerde wegen geeft het zanderige stof overal vrij spel waardoor de stad tijdens het droge seizoen constant gehuld lijkt in één grote stofwolk. De werkloosheidscijfers zijn schrijnend, slechts 27% van de bevolking is economisch actief (11),

en het grote aantal bedelaars verplicht je om steeds op je hoede te zijn. Dit stofferige decor met zijn grote armoede is slechts een klein voorsmaakje van wat je op het plateland te zien krijgt. De regio rond Somotillo wordt immers gerekend tot de heetste, de droogste en de minst vruchtbare streek in het westelijke gedeelte van het land.

La Carrosa ligt op 16 kilometer ten noordwesten van Somotillo, maar door de staat van de rotsige, stoffige wegen doe je er met een 4X4 Jeep een uur over. De huisjes in het dorp zijn opgetrokken uit klei; 'allemaal zelfgebouwd', zo stelt een lokale boer. De eerste aanblik van die kleien huisjes met hun rode dakpannen is romantisch. Het lijkt een Mediterraan prentje. Maar de levensomstandigheden blijken bij nader toezicht precair. De meeste huizen hebben geen latrines, de vloeren zijn van aangestampte aarde, er wordt gekookt op houtvuren, het hele gezin (soms tot 10 personen) leeft in één of twee kleine ruimtes. Er is geen elektriciteit, geen drinkbaar water. De gezinnen met meer financiële middelen kunnen zich een privé-waterput laten installeren, de armere gezinnen halen water uit de rivier. Het totaal aantal huizen bedraagt 74, het aantal bewoners schommelt rond de 600.

Het tweede dorp, Santa Rita ligt 26 kilometer ten zuidwesten van Somotillo en ook hier moet je rekenen op minstens een uur om er te geraken. De aanblik van Santa Rita is minder arm. De meeste huizen zijn ruim en opgetrokken uit beton met zinken daken. Ook hier zijn de meeste vloeren van aangestampte aarde, kookt men op houtvuur, maar hier heeft elk gezin wel een latrine. Sommige rijkere gezinnen hebben een privé waterput, maar diegenen die zich deze luxe niet kunnen veroorloven kunnen zich van water voorzien aan één van de vijf publieke waterputten in het dorp. Santa Rita is ook voorzien van elektriciteit. In Santa Rita staan er 104 huizen en wonen er ongeveer 850 personen.

Beide dorpen zijn vrij geïsoleerd. Er is geen openbaar vervoer tot in de dorpen. Op het niveau van de infrastructuur heeft Santa Rita een vrij grote voorsprong op La Carrosa. Buiten de elektriciteit en de kwaliteit van de huisvesting heeft Santa Rita ook een grote gezondheidspost en een kinderopvangcentrum. Zowel in La Carrosa als in Santa Rita bestaat 75% van de productieve bevolking uit kleine boeren. Deze boeren zaaien tweemaal per jaar. Tijdens de eerste cyclus (mei-juni) wordt er vooral maïs gezaaid, terwijl de tweede cyclus (augustus) in het teken staat van de sesamproductie. Het is vooral uit de commercialisatie van sesam dat de boeren hun geldinkomen genereren. Het extreem droge klimaat veroorzaakt echter een grote onzekerheid in verband met het slagen van de sesamoogst, waardoor boeren, zodra ze de financiële mogelijkheid hebben/krijgen, hun economische activiteiten diversifiëren door te investeren in de aankoop van vee (12).

4.2. De bank in beide dorpen

In beide dorpen werd de bank in 1995 ingeplant, tijdens de co-gestion fase. Op het niveau van de terugbetalingstatistieken scoren beiden niet erg verschillend. Ze recuperen meer dan 94% van de uitbestede som aan kredieten. De Nitlapán medewerkers in Managua, de verantwoordelijken in Somotillo en de bankpromotoren ter plaatse

geven echter aan dat het recupereren in Santa Rita moeilijker verloopt dan in La Carrosa. Volgens de bankverantwoordelijken is krediet in Santa Rita ook niet gelijk aan ontwikkeling. Integendeel. Eén van de vele uitspraken:

"In Santa Rita zien we veel meer mensen achteruit gaan. We begrijpen niet goed waaraan dat ligt. We zien dat er heel wat cliënten zijn die hun vee of een lapje grond verkopen om toch maar dat krediet af te kunnen betalen. Het lijkt wel een vicieuze negatieve cirkel. La Carrosa is helemaal anders. Daar zie je de boeren werkelijk vooruit gaan, nochtans hebben deze boeren veel minder grond. Toen we met de bank begonnen was er in het dorp bijna geen vee. Nu heeft bijna elke cliënt zijn kleine veestock."

(bankverantwoordelijke Somotillo)

Een mogelijke verklaring zou kunnen zijn dat Santa Rita misschien armer is dan La Carrosa, waardoor de recuperatie van de kredieten er moeilijker verloopt. Tot op zekere hoogte klopt deze veronderstelling. Op dit moment staat Santa Rita er inderdaad economisch slechter voor dan La Carrosa. De dynamiek die echter in grote mate verantwoordelijk is voor de huidige situatie hangt, volgens ons, nauw samen met de lokale interactievormen.

Sinds 1990 zit Santa Rita vast in een spiraal die eerder 'achteruitgang' dan wel 'vooruitgang' suggereert. In de jaren '80 werd dit dorp georganiseerd in coöperatieven die enorme hoeveelheden financiële en technische bijstand kregen van de Sandinistische overheid en van nationale en internationale NGO's. Na de verkiezingsnederlaag van de Sandinisten werden de gronden en het vee van de verschillende coöperatieven verdeeld over alle inwoners. Concreet betekende dit dat elke landbouwer tussen de vijftien en de twintig hectare grond kreeg, samen met een twintigtal stuks vee. Op het niveau van het dorp creëerde men op dat moment dus een volledig egalitaire socio-economische structuur. Nu, acht jaar later blijft er nog maar weinig over van die egalitaire structuur. De lokale leiders hebben hun grond- en veebezit verdrievoudigd, terwijl een relatief grote groep in de gemeenschap hun land en vee is kwijtgespeeld (13). Geïnterviewden gaven aan dat zij systematisch vee en stukjes van hun land in onderpand gaven om toegang te krijgen tot bepaalde diensten. Het niet kunnen betalen van de diensten, goederen of middelen leidde vaak tot het in beslag nemen van goederen door de schuldeiser. De groeiende sociale ongelijkheid impliceert "vooruitgang" voor enkelen terwijl een steeds groter wordende groep verlies leidt. Zij worden landarbeider of migreren.

La Carrosa is een traditioneel dorp waar de boeren op geen enkel moment grond, vee of bijstand gekregen hebben. Het grondbezit in het dorp is gefragmenteerd. Ongeveer 25% van de bevolking is landloos, terwijl een meerderheid zeer kleine lapjes grond bewerkt (1 à 5 ha). De versnippering van de grond wordt veroorzaakt door het verdelen van de grond tussen de kinderen waardoor de lapjes grond van generatie op generatie kleiner worden, hetgeen uiteindelijk resulteert in een groeiende groep landlozen. De zeer precare levensomstandigheden in La Carrosa en de uitermate armoedige indruk die het dorp maakt leidden ertoe dat Nitlapán aanvankelijk weigerde met een bank te beginnen in La Carrosa. Het risico was te groot volgens enkelen:

"hier groeit niks, alleen stenen en rotsen gedijen hier, hier krijgen we ons geld nooit terug"

(boer in La Carrosa die een Nitlapán medewerker citeert)

Nu, na bijna vijf jaar werking is La Carrosa het succesverhaal van Nitlapán (14). De aanvankelijke idee dat het gebrek aan menselijk en fysisch kapitaal een zware hypothek zou leggen op de recuperatie van de kredieten, bleek een verkeerde veronderstelling te zijn. De selectie van de cliënten verliep vlotter in La Carrosa dan in Santa Rita, en waar in Santa Rita veel druk moest uitgeoefend worden voor de terugbetaling, bleek dit in La Carrosa veel minder het geval te zijn.

Vanuit deze indrukken en evaluaties werd er overwogen om de lokale vertrouwens- en samenwerkingsmechanismen onder de loep te nemen. De lokale leiders (15) werd gevraagd 'hun' dorp te typeren. Zijn de mensen georganiseerd? Werken ze samen?

"Vroeger was iedereen hier (Santa Rita) erg georganiseerd. We zaten ook allemaal in coöperatieven. Maar toen de Sandinisten de verkiezingen verloren [1990] brokkelde alles af. Nu begrijpen we ook dat de meeste mensen alleen in organisaties zaten omdat er iets te rapen viel en nu er niets meer te verdelen valt... De mensen werken ook niet samen, er is hier veel wantrouwen, dus iedereen 'brengt hier water naar zijn eigen molentje'.... Als je iets nodig hebt wordt het je hier vaak aangerekend.... Gratis hulp? Hier in het dorp? Neen dat bestaat niet, ze zouden er nogal van profiteren."

(Lokale leider Santa Rita)

"La Carrosa is een gezond (16) dorp. Niemand zal hier ooit een dienst weigeren. Stel nu dat mijn maïs op is, dan ga ik gewoon naar één van mijn burens, om het even wie, en als ze maïs hebben dan zullen ze mij één quintal [ongeveer 50 kilo] geven. De dag dat ik de oogst binnenhaal geef ik hen één quintal maïs terug...."

(Lokale leider La Carrosa)

Vanuit de gesprekken met lokale leiders en de bankpromotoren lijkt het erop dat Santa Rita en La Carrosa sterk verschillen inzake samenwerking en vertrouwen. Nochtans is samenwerking juist in geïsoleerde dorpen erg belangrijk, zowel om te overleven als om vooruit te gaan.

5. SAMENWERKINGSSTRUCTUREN

5.1. Overleven

Netwerken van wederzijdse hulp zijn van uitermate groot belang in armoedige en geïsoleerde landbouwgemeenschappen. Het is niet zo moeilijk zich in te beelden dat

in momenten van crisis en nood men enkel kan terugvallen op de leden van de gemeenschap zelf.

"als hier iemand ernstig ziek wordt en hij of zij moet naar het ziekenhuis, dan helpen bijna alle mannen van het dorp. Ze dragen de zieke in een hangmat tot aan de weg (6 km). Ze moeten wel met veel zijn want het gewicht en de slechte weg vermoeien heel erg. Zo dragen de mannen om beurten de zieke..."

(respondent La Carrosa)

"Mijn vrouw heeft kanker. Het is al enkele keren gebeurd dat ze heel erg ziek werd. De enige die hier vervoer heeft is Don Victor. Hij heeft mij totnogtoe altijd geholpen. Hij heeft ons elke keer tot aan het ziekenhuis gebracht met zijn pick-up. Zelfs 's nachts ben ik hem al verscheidene keren gaan wakker maken... hij heeft ons nog nooit die dienst geweigerd."

(respondent Santa Rita)

Die behoefte aan wederzijdse hulp beperkt zich echter niet tot crisis-situaties. Ook in het dagdagelijkse reilen en zeilen, stellen de dorpelingen: "we vallen elkaar constant lastig".

"hier op het platteland met al die armoede is er altijd wel iets dat ontbreekt. Soms hebben we geen maïs om tortilla's te maken, of er is geen zout meer, of suiker... Als er geld is dan kopen we wat we nodig hebben, maar meestal vallen we de burens lastig. Als ze genoeg hebben geven ons wat. Nadien sturen we wat suiker of koffie terug, of een stukje kip als we er één slachten "

(respondent La Carrosa)

Maar belangrijker, en relevanter voor het ontwikkelen van het centrale argument in dit artikel, is wel het feit dat ook binnen het productieproces een soepele en informele toegang tot diensten, goederen en middelen van groot belang kan zijn voor de boeren.

5.2. Overleven

Boer zijn in Nicaragua is geen comfortabele of goedkope bezigheid. Het is extreem zwaar werk dat uitgevoerd wordt onder de brandendhete zon. Het werk is ook niet het summum van afwisseling.

"de grond bewerken is triestig. Je moet veel discipline hebben om elke dag opnieuw je machete op te nemen en te vertrekken naar je perceel. Elke dag opnieuw is het hard en zwaar werk. Maar hoe hard we ook werken, we weten nooit of de oogsten lukken, want of de regen valt of niet, dat weet alleen God."

(respondent in La Carrosa)

Buiten het feit dat de grond bewerken een zware en risicovolle onderneming is, is het ook nog eens een vrij dure aangelegenheid, zeker in een context waar geldschaarste constant is. De boer moet zaaigoed, meststoffen en pesticiden aankopen. Daarenboven heeft een kleine boer ook behoefte aan allerlei meer secundaire materialen zoals een pomp om te sproeien, een kar (carreta) om de oogst te vervoeren, een ossenstel om te ploegen, extra arbeidskracht om het veld te bewerken. Het grote verschil tussen wat ik de primaire en secundaire materialen noem, is dat de primaire middelen door elke boer afzonderlijk moeten aangekocht worden: dezelfde hoeveelheid meststoffen kan immers slechts één keer gebruikt worden. De secundaire middelen kunnen echter via andere wegen verkregen worden. In elk dorp zijn er wel enkele boeren die een pomp, een kar, een ossenstel hebben. Extra arbeidskracht kan ook binnen het eigen gezin, familie, dorp gevonden worden.

De vraag wordt dan welke modaliteiten van toepassing zijn voor het uitwisselen van deze secundaire middelen, diensten en goederen. Wordt de toegang tot diensten, middelen, goederen gekoppeld aan betaling in geld, of zijn er andere wederkerigheidsmechanismen?

In de literatuur vinden we twee grote mechanismen terug (Uehara, 1990). De flexibele indirecte uitwisseling van diensten, goederen, middelen is een indicator voor sociale solidariteit, vertrouwen, steun en samenwerking. Hulp en ondersteuning worden gegeven zonder duidelijke afspraken met betrekking tot de teruggave-datum. Directe wederkerigheid heeft daarentegen een strikter karakter. De meest extreme vorm is dat elke dienst onmiddellijk aangerekend wordt in geld. Zoals eerder aangehaald is dit een indicator voor lage vertrouwensniveaus, lage integratie en fragmentatie. Een iets flexibelere vorm van directe uitwisseling is toegang tot diensten, goederen of middelen waarbij duidelijke afspraken gemaakt worden rond teruggave, zowel in tijd als in vorm. Aangezien dat beide laatste vormen van directe wederkerigheid geregeld worden door een bepaald betalingschema, vallen zij volgens Portes (1998: 7) onder de categorie 'markt-transactie'. Transacties die geregeld worden door sociaal kapitaal, zo stelt hij, hanteren geen terugbetalingschema's. De complexiteit van de lokale realiteit zoals we ze tegenkwamen in beide dorpen lijkt echter niet goed te passen in deze nogal strikte scheiding tussen wat volgens Portes een markt-transactie is en wat niet. Rekening houdende met de context stellen we een iets flexibeler onderscheid voorop waarbij transacties als optimaal of minder optimaal gecatalogiseerd werden.

In de rurale context in Nicaragua, waar er een absoluut gebrek is aan geldliquiditeit, zou de minst optimale oplossing die zijn waar toegang tot diensten gekoppeld wordt aan onmiddellijke betaling in baar geld (17). Het niet beschikken over geld impliceert dan immers dat er geen toegang is tot de dienst. Het aanrekenen van schuld in andere termen dan baar geld is dan een strategie die te verkiezen is boven de geldoplossing, aangezien de toegang dan toch tot op zekere hoogte open blijft. Uiteraard zou de theoretische voorkeur uitgaan naar de flexibele uitwisseling van goederen, diensten en middelen waarbij wederkerigheid wordt gegarandeerd door dichte netwerkstructuren. Dat is in het schema van Woolcock de ideale weg naar integratie. De markt-transactie mechanismen zouden het zwaarst wegen op de armste boeren aangezien zij in sterkere mate afhankelijk zijn van anderen voor het krijgen van toegang tot land, werkmateriaal, transport, ... Daardoor zouden de arme boer in een constante positie

van 'schuld' terecht komen. Indien een groot deel van de transacties geregeld wordt via geld stijgt op het niveau van de gemeenschap uiteraard de vraag naar geld. Krediet kan dan een middel worden om lokale schulden af te betalen waardoor de terugbetalingcapaciteit aangetast kan worden. Er gaan heel wat stemmen op om te stellen dat het afbetalen van lokale schulden uiteindelijk een investering is in de netwerken. Dit klopt tot op zekere hoogte. Toch kunnen we hier tegen opwerpen stellen dat het onderhoud van deze netwerken dan toch een belangrijke economische inspanning vergt.

Het onderzoek zoals het hieronder besproken wordt geeft een eerste indicatie van de samenwerkingsverbanden in beide dorpen. Het onderscheid tussen soorten samenwerkingsverbanden is vrij ruw: er wordt vooral gekeken naar het voorkomen van geld als transactiemechanisme. We gaan er daarbij van uit dat de aanwezigheid van sociaal kapitaal in een bepaalde gemeenschap als resultaat heeft dat transacties eerder geregeld worden door vertrouwen en wederkerigheid dan door een financiële transactie. Het plaatsvinden van transacties gemedieerd door effectief geld wordt hier begrepen als een tegenindicator voor sociaal kapitaal.

5.3. Cambio de mano: een op vertrouwen gebaseerd geld-vervangend mechanisme

Cambio de mano is een samenwerkingsverband op het platteland in Nicaragua, waarbij boeren elkaar diensten bewijzen zonder hiervoor geld aan te rekenen, wat de ruiltransactie in een context van geldschaarste vergemakkelijkt. De boeren stellen expliciet dat vertrouwen een belangrijke rol speelt binnen dit mechanisme. 'Confianza' (vertrouwen) slaat dan vooral op toekomstig gedrag waarbij wederkerigheid centraal staat. Diegene (A) die de dienst verleent vertrouwt erop dat de bevoordeligde (B) vroeg of laat

- (1) niet zal ontkennen dat hij A iets schuldig is, en
- (2) dat B één of meerdere wederdiensten uitvoert die in kwaliteit en/of omvang vergelijkbaar zijn met de dienst die A aanbood.

Het is daarbij belangrijk dat A geen druk moet uitoefenen om de wederdienst te ontvangen. Als A vaak en/of lang moet aandringen kan dit op termijn de relatie ondermijnen. In feite gaat het hier om een delicaat mechanisme van diensten en wederdiensten die de betrokken partijen redelijk spontaan aan elkaar aanbieden waarbij steeds in acht moet worden genomen dat men de tegenpartij niet overbelast. Indien na verloop van tijd de betrokken partijen aanvoelen dat er niemand 'het onderste uit de kan' tracht te halen, kunnen deze aanvankelijk zeer simpele samenwerkingsverbanden eventueel uitgroeien tot complexe ondersteuningsmechanismen waardoor alle betrokken partijen voordeel kunnen halen uit de talenten, de kennis en de relaties van de andere leden van de gemeenschap. Het onderzoek suggereert dat, hoewel de boeren steeds dezelfde term gebruiken, er toch twee verschillende vormen van cambio de mano te onderscheiden zijn: de 'trabajo por trabajo' en de 'trabajo por servicio'.

5.3.1. *Trabajo por trabajo (werk voor werk)*

Een eerste vorm van cambio de mano is 'werk voor werk'. Dit houdt simpelweg in dat boer A één dag bij boer B werkt op het veld, en in ruil daarvoor werkt boer B één dag op het veld van boer A. Het aantal boeren dat zo op elkaars veld werkt kan gaan van twee personen tot vijf. Tussen het verlenen van de dienst en de wederdienst kan er meer of minder tijd verstrijken, afhankelijk van de behoefte en mogelijkheden van de betrokken partijen. De voordelen van dit samenwerkingsverband liggen volgens de respondenten op twee niveaus:

'het is plezieriger om te werken. Je vertrekt samen naar het land, je werkt zij aan zij met je compañero, er wordt gelachen en gebabbeld. Het is minder saai en het werk gaat vlugger vooruit. Op het land van mijn compa werk ik erg hard door. Zo stelt hij mij meer op prijs en ik hoop natuurlijk dat hij dan even hard werkt bij mij.'

(respondent in cambio de mano systeem)

'Het is goedkoop. Zij moeten geen geld uitgeven. Ik zou wel cambio de mano willen doen met iemand, maar ik zou niet weten met wie... Ik zou dan natuurlijk wel langer en meer moeten werken... het is natuurlijk zwaarder dan enkel je eigen lapje grond bewerken, maar het is veel goedkoper. Terwijl zij hun arbeidskracht bundelen moet ik nozos (landarbeiders) inzetten, en dat kost me een hoop geld, geld dat ik aan andere dingen zou kunnen besteden.'

(respondent zonder cambio de mano)

Eenzijds voelen de boeren zich gestimuleerd om te werken, anderzijds is het goedkoper dan het contracteren van landarbeiders. Bij dit laatste kunnen we een vlug rekensommetje maken. Als een boer 1 manzana (0,7 ha) moet klaarmaken om te zaaien, dan moeten er verschillende dingen gebeuren. De eerste fase is 'chapodar'. Dit betekent het afmaaien en het verbranden van het onkruid op de gronden. Voor deze voorbereidende werken heeft hij ongeveer een 16-tal werkdagen nodig als hij alleen werkt. Als hij daarbij één landarbeider inzet, halveert hij de arbeidstijd (8 werkdagen) maar moet hij elke dag 15 Córdobas (18) (+/-1,25 US\$) loon uitbetalen. Acht dagen arbeid kosten de boer dan 120 C\$ (19) (10 US\$). Een boer die cambio de mano doet met één andere boer moet uiteindelijk in totaal ook 16 dagen werken (8 dagen op zijn eigen land, 8 dagen op het land van de andere) maar de tijdspreiding is flexibel en er komt geen baar geld aan te pas.

De samenwerkingsmechanismen die we tegenkwamen tijdens het veldwerk konden zeer complexe vormen aannemen. Groepen van vier of vijf boeren werkten samen op een, op het eerste gezicht, vrij chaotische en ongeorganiseerde manier. Ze wisselden arbeidskracht uit; arbeidsmaterialen, pompen en ossen werden flexibel ingezet; ze onderschreven samen leningen; kochten samen pesticiden, maar bleven hun percelen wel apart beheren. Ze hielden elkaars kinderen in het oog. De vrouwen kookten om beurt het middagmaal, anderen brachten het voedsel naar het veld. Diensten ('favores') werden geleverd van A aan B, maar uiteindelijk was het C die iets terug deed

voor A. Binnen dit uitermate complexe hulpsysteem werden er geen lijsten bijgehouden van diensten verleend en/of diensten te betalen. Voedsel en kleine sommen geld stroomden in alle richtingen tussen de actoren, zonder dat er op de ene of andere manier druk werd uitgeoefend op de leden. De delicate balans wordt in evenwicht gehouden door de individuele gevoeligheid van de ene actor tegenover de andere en een sterke consensus rond wat aanvaardbaar is en wat niet. Alleen op basis van die consensus rond wat goed en slecht is kunnen de verschillende actoren anticiperen wanneer, hoe en in welke mate hulp en ondersteuning kan gegeven en gevraagd worden. De actoren in dit voorbeeld hebben dan ook dezelfde politieke en religieuze preferenties en ze maken deel uit van dezelfde organisaties.

Als de socio-economische status als determinerend wordt gezien voor het definiëren van een relatie als horizontaal of vertikaal, dan kunnen we voorlopig besluiten dat het 'werk voor werk'-mechanisme vrij horizontaal is qua structuur. De meeste geïnterviewde boeren die deze vorm van samenwerking uitoefenden zijn van gelijkaardige socio-economische status.

5.3.2. *Trabajo por servicio (werk voor diensten)*

De tweede fase van het grondbewerkingsproces wordt 'aporcar' genoemd. Hier heeft de boer meestal (20) een ossenstel nodig om de grond een eerste keer om te ploegen (verluchting van de grond). Als dan de eerste regens beginnen te vallen start de zaai-periode. Ook hier weer heeft men de ossen nodig om de zaaieulen te trekken. De eigenaar van de ossen bestuurt het stel en één persoon loopt achterop om te zaaien. De boer die ossen bezit, heeft een enorm voordeel vergeleken met hen die geen ossen hebben. Deze laatsten moeten immers wachten tot de ossenhouders hun land eerst bewerkt hebben om de ossen vervolgens in bruikleen te krijgen. De 'marktprijs' voor het huren van een ossenstel voor één manzana komt neer op 110 C\$ (9 US\$). Elke os verdient per werkdag immer 20 C\$ (1,6 US\$), de bestuurder 15 C\$ (1,25 US\$), en ze bewerken op één dag 1/2 mz.

De betalingsmodaliteit voor deze dienst kan ook hier verschillen. Hoe groter het vertrouwen tussen de dienstverlener en de ontvanger, hoe flexibeler en goedkoper de dienst. Zo kan de eigenaar besluiten enkel het ossenstel uit te lenen zonder bestuurder, de ossen gratis te geven, een sterk gereduceerde prijs in geld of een wederdienst te vragen.

"Ik leen mijn ossen altijd zonder bestuurder uit aan X. Ik kan hem vertrouwen (le tengo confianza). Hij behandelt mijn dieren niet slecht, hij forceert ze niet en hij leert ze geen 'mañas' (streken). Iemand die ik niet vertrouw, vertrouw ik mijn dieren niet toe (si no tengo confianza en la persona, no le doy mis animales). Dan ga ik zelf mee of stuur iemand die ik vertrouw (... mando alguien en quien confio). En als ik niet kan en ik vind niemand die met de ossen mee kan gaan, dan verhuur ik ze helemaal niet. Ik verlies dan wel een hoop geld, maar dat kan me niet schelen... "

(respondent Santa Rita)

"Y geeft mij zijn ossen gratis... als hij ze op dat moment tenminste niet nodig heeft. Als het niet kan moet ik ergens anders ossen zoeken en de volle prijs betalen, maar Y heeft mij nog nooit iets aangerekend. In ruil help ik hem op het veld. Hij vraagt het mij natuurlijk niet, maar als ik zie dat hij veel werk heeft ga ik hem helpen...."

(respondent La Carrosa)

Deze al dan niet flexibele betalingsmodaliteiten gelden ook voor het uitlenen van de sproeipomp (marktprijs 15C\$/dag), het verhuren van grond aan landlozen (200C\$/mz/landbouwcyclus voor maïsgrond, 350C\$/mz/landbouwcyclus voor sesam). Aangezien het hier vaak de eigenaar is die beslist welke betalingsmodaliteiten er zullen gelden is de ontvangende partij afhankelijk van de goodwill van de tegenpartij. Dit maakt dat dit soort uitwisselingen verticaler lijkt dan 'werk om werk'. In die netwerken die beheerst worden door vertrouwen zal er flexibeler omgesprongen worden met betaling, zelfs al zou diegene met het machtsverwicht zijn positie kunnen gebruiken en onmiddellijke betaling eisen. Het zijn echter de dichte netwerken die een tegengewicht kunnen vormen voor dit soort misbruiken. Moeilijk monitorerbare relaties die vaak gekenmerkt worden door wantrouwen (in de Nicaraguaanse samenleving) zullen eerder gereguleerd worden door cash geld, aangezien de betrokken partijen angst hebben voor niet-wederkerigheid. Geldtransacties vervangen dan de door vertrouwen geregelde transacties.

5.4. Het voorkomen van cambio de mano in Santa Rita en Lacarrosa (21)

Uit het onderzoek blijkt dat cambio de mano meer beoefend wordt in La Carrosa dan in Santa Rita. Hoewel dit samenwerkingsmechanisme in Santa Rita door meer dan de helft van de gezinnen beoefend wordt, is het verschil met La Carrosa toch vrij groot.

	Santa Rita	La Carrosa
Families betrokken bij cambio de mano	54 %	81 %
Families niet betrokken bij cambio de mano	46 %	19 %
Totaal	100 % (N= 65)	100 % (N= 65)

Concreet houdt dit in dat in Santa Rita 54% van de gezinnen betrokken is bij één of andere samenwerkingsvorm, hetgeen een eerste indicatie is voor vertrouwen en wederkerigheid. Uiteraard is die 54% op zichzelf nietszeggend. Een interpretatie kan pas gegeven worden als we kijken naar La Carrosa. Daar is 81% van de bevolking betrokken bij één of ander samenwerkingsmechanisme. Dit kan ons leiden tot de voorzichtige conclusie dat vertrouwen, wederkerigheid en samenwerking meer voorkomen in La Carrosa dan in Santa Rita.

Als we het cambio de mano systeem uitsplitsen naar de 'werk voor werk variant' en de 'diensten variant', blijven er grote verschillen bestaan tussen beide dorpen. De horizontale werk voor werk variant komt meer voor in La Carrosa dan in Santa Rita.

	Santa Rita	La Carrosa
Families betrokken bij de horizontale variant (werk-voor-werk)	41 %	79 %
Totaal families betrokken bij beide vormen van cambio de mano	100 % (N= 35)	100 % (N= 53)

In La Carrosa heeft bijna 80% van de bevolking toegang tot arbeidskracht zonder er enige gelduitgaven voor te moeten doen. In Santa Rita is dat slechts 41%. Aangezien de werk-voor-werk variant gebaseerd is op flexibele onderlinge hulpverlening, kunnen we concluderen dat de samenwerkingsverbanden in La Carrosa duiden op meer vertrouwen tussen de bewoners.

Voor het uitklaren van de dienstenvariant beperken we ons tot het onderscheid tussen minst optimale transactie (geld) en transacties waarbij geen geld te pas komt. Voor het leveren van bepaalde diensten (arbeid, ossenstel, verhuur van grond, transport van oogst) blijkt dat er in Santa Rita meer met effectief geld gewerkt wordt dan in La Carrosa.

	Santa Rita	La Carrosa
Families die helemaal niets in geld moeten betalen voor diensten	38 %	77 %
Families die een gedeelte van de diensten in geld moeten betalen	62 %	23 %
Totaal aantal families	100 % (N=65)	100 % (N=65)

Santa Rita wordt gekenmerkt door mechanismen die meer 'baar geld' absorberen. Vanuit het standpunt van de armste boeren betekent dit concreet dat ze uitgesloten worden van de toegang tot bepaalde diensten, goederen en middelen. Het veelvuldig voorkomen van deze geldtransactie geeft een indicatie voor lage vertrouwens- en wederkerigheidsniveaus. Santa Rita lijkt dus, in de logica van Simmel (gecit. in Dimaggio, 1994: 38) sterker gefragmenteerd te zijn. In La Carrosa zijn boeren minder gebonden aan deze directe betalingslogica. Aangezien 77% van de betrokken families helemaal geen geld moeten gebruiken voor het betalen van diensten, betekent dit dat de toegang tot deze diensten minder restrictief is. Geen geld hebben betekent in La Carrosa niet noodzakelijk dat er geen toegang zou zijn. Aangezien de druk naar

geld in La Carrosa lager ligt dan in Santa Rita zullen arme boeren er minder gedwongen worden tot het verkopen van vee of land in ruil voor toegang tot diensten. Het verkopen van grond en vee staat, volgens de boeren zelf, gelijk aan het van de hand doen van de eigen toekomst, van elk perspectief op vooruitgaan. De druk naar geld wordt in Santa Rita niet enkel uitgeoefend door lokale schuldeisers maar ook door het kredietproject, terwijl die druk naar geld minder aanwezig lijkt te zijn in La Carrosa. Het verzeilen in een financiële schuldsituatie lijkt in die zin vaker voor te komen in Santa Rita dan in La Carrosa.

6. BESLUIT

In dit artikel hebben we geprobeerd aan te tonen dat er een verband bestaat tussen performantie van lokale kredietprojecten en de aanwezigheid van sociaal kapitaal. Deze band is echter niet rechtlijnig. Moeilijke recuperatie van de kredieten hangt samen met lage niveaus van sociaal kapitaal. De stijgende performantie van deze projecten houdt echter geen gelijke tred met de aanwezigheid van sociaal kapitaal. Inworteling en ontworteling lijken belangrijkere verklaringen voor de wijzigende performantie. De band tussen inworteling, performantie en sociaal kapitaal is van groot belang voor het veld van de ontwikkelingsstudies. Er bestaat immers een sterke stroming die pleit voor het bouwen op lokale structuren en het inwortelen van ontwikkelingsprojecten in de lokale interactiepatronen. Inworteling, zo leert de Nitlapán ervaring ons, kan echter ook het omgekeerde effect bereiken als de lokale structuren teren op uitsluiting. Ontworteling en het opleggen van een duidelijke transparante politiek lijken dan een alternatieve piste. Dit impliceert voor het sociaal kapitaal debat dat er verschillende vormen van verticaliteit bestaan. De verticaliteit in de caudillo-cliënt organisatiestructuren stimuleert het wantrouwen en remt de samenwerking af tussen de cliënten. Deze verticaliteit is erop gericht om 'ieder op zijn plaats' te houden. Onevenwichtige machtsrelaties blijven zo bestaan. Een ander soort verticaliteit is de 'procedurele hiërarchie'. De regels worden van bovenaf opgelegd, maar deze zijn duidelijk, transparant en geldig voor iedereen. Dit soort verticaliteit heeft als verdienste dat ze vertrouwen opbouwt. De kredietprojecten bewijzen bovendien dat verticale schema's zeer performant kunnen zijn. Sterker nog. In een context waar cliëntelistisch en ontransparant verticalisme dominant is, lijkt transparant verticalisme met duidelijke en transparante regels het enige dat een tegengewicht kan vormen tegen de lokale machtsverhoudingen. De nadruk die binnen het sociaal kapitaal-debat wordt gelegd op de rol van horizontale netwerken dient dus genuanceerd te worden: ook verticale netwerken kunnen, in gegeven omstandigheden, uitermate performant zijn.

Een ander aandachtspunt voor het sociaal kapitaal debat zijn de informele netwerken. Deze verdienen meer aandacht dan ze tot op heden gekregen hebben in het debat. Het vastgepind blijven op formele banden, verenigingsleven, associaties en organisaties is slechts een deelindicator voor de aanwezigheid van sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal

zit in relaties en netwerken en de informele kant zou minstens zoveel aandacht moeten krijgen. Die netwerken zeggen in de Nicaraguaanse context veel meer dan de formele banden. De formele organisaties immers komen en gaan in functie van de externe banden terwijl de informele banden veel duurzamer zijn. Het lijkt dus zinvoller om te spreken van *integratie in netwerken* in plaats van integratie in gemeenschappen zoals Woolcock dit voorstelt. Het in kaart brengen van netwerken kan een zicht geven op de structuur van die netwerken waarbij nauwlettend moet bestudeerd worden of deze dicht of los zijn, open (verbonden met andere niveaus in de samenleving) of gesloten (geen links), horizontaal of vertikaal. Een volgende stap is het bestuderen van de relaties tussen de verschillende netwerken op lokaal vlak: zijn de netwerken inclusief of exclusief.

Het toespitsen van het onderzoek op optimale versus minder optimale uitwisselingsmechanismen is op zich een pleidooi voor meer context-aangepast onderzoek. Aangezien geld het meest schaarse goed is in de onderzochte context, zijn optimale reguleringsmechanismen verbonden aan geld- vervangende alternatieven. Zo wordt de toegang tot middelen, goederen en diensten open gehouden en niet onmiddellijk beperkt tot diegenen die met het geld in de hand klaarstaan. Het feit dat één dorp heel wat meer geld-consumerende mechanismen hanteert is niet enkel een indicatie voor lage vertrouwens- en wederkerigheidsniveaus, maar bovendien neemt de druk naar geld aanzienlijk toe als dit mechanisme een dominante plaats inneemt. Het kredietproject kan op zo'n momenten uitkomst bieden voor de betaling van de lokale schulden, maar anderzijds introduceert men een risico op het verzeilen in een vicieuze schuldencirkel waardoor het systematisch verkopen van land en vee de enige oplossing lijkt voor het tegemoetkomen aan de druk vanwege de netwerken en het kredietproject. De flexibele 'cambio de mano'-systemen hebben het voordeel dat ze financiële ademruimte scheppen waardoor baar geld in andere diensten, middelen, goederen kan besteed worden. De vraag die zich hier uiteraard opdringt is of arbeid en diensten uiteindelijk de beste oplossing zijn voor 'betaalproblemen'. Als iemand werkt om een dienst te betalen, wanneer is de terugbetaling uiteindelijk volbracht? Hoe voorkomt men uitbuiting onder dit systeem? Enerzijds draagt cambio de mano het potentieel in zich om complexe wederzijdse hulpnetwerken op te bouwen, anderzijds kan het heel wat spanningen teweeg brengen als bepaalde betrokken partijen het onderste uit de kan trachten te halen. Deze vragen hebben geen onmiddellijk antwoord. Meer onderzoek zal hier nodig zijn.

De voorlopige conclusies rond het onderzoek in beide dorpen zijn ook van belang voor de studies rond Latijns Amerika. Vele auteurs generaliseren immers de patrooncliënt verhoudingen naar alle niveaus in de samenleving. Hoopgevend is dat er nog horizontale samenwerkingsystemen bestaan in de Nicaraguaanse context. Het overleven van deze samenwerkingsverbanden, zelfs na zoveel jaren van politiek opgelegd verticalisme, is op zich genomen een klein wonder.

VOETNOTEN

- * Dit onderzoek werd mogelijk gemaakt door de financiële ondersteuning van het RUCA Rafo-onderzoeksfonds en de VUB.
- (1) Nitlapán is een onderzoeks- en ontwikkelingscentrum dat deel uitmaakt van de Centraalamerikaanse Jezuiten Universiteit. Het FDL (Fondo de Desarrollo Local = Fonds voor Lokale Ontwikkeling) is sinds 1998 een aparte entiteit die instaat voor het financieel beheer van de lokale banken. In totaal leent het totale "banken-netwerk" van Nitlapán ongeveer 3 miljoen US\$ uit aan een 5000-tal families.
 - (2) De gezinnen die hun krediet niet terugbetalen krijgen geen toegang meer tot het project.
 - (3) In de periode maart-juni 1998 en maart-juni 1999 werden 130 boerenfamilies (verspreid over twee dorpen) uitgebreid geïnterviewd (minimumduur interview 2 uur, maximumduur 5 uur) over hun materiele hulpnetwerken binnen en buiten het dorp. Er werd aan elke gezin gevraagd tot wie zij zich richten als zij nood hebben aan: grond, ossen om de grond te bewerken, noodtransport, kleine sommen geld, grote sommen geld, voedsel, extra arbeidskracht. Er werd daarbij gevraagd in hoeverre de relaties stabiel dan wel occasioneel zijn, welke condities er verbonden waren aan het ontvangen/geven van hulp (betaling in geld, gefixeerde en overeengekomen betaling in goederen of diensten, flexibele uitwisseling van diensten allerlei...). Van elke respondent en de leden van zijn netwerk werd de relatie nagegaan (familie, buur, vriend) en van elk lid werden de volgende attributen opgetekend; land- en veebezit, aantal manzanas gezaaid, politieke en religieuze preferenties, lidmaatschappen, plaats van residentie. De lokale leiders werden extra geïnterviewd over de lokale structuren, de geschiedenis van het dorp, politieke en socio-economische problemen, hun relaties met externen (organisaties, officiële instellingen). NGO's aanwezig in het dorp werden geïnterviewd over hun werking en hoe zij de werking van de projecten evalueerden.
 - (4) Voor een uitgebreide analyse van de mogelijke motivaties van actoren om toegang te leveren tot bepaalde voordelen, en hoe deze voordelen samenhangen met vertrouwen en wederkerigheid, zie Portes (1998).
 - (5) De lijst van auteurs waarnaar verwezen wordt in dit schema is niet exhaustief.
 - (6) Het macro-perspectief vormt een belangrijke complementaire invalshoek. Voor het 'top-down' schema van Woolcock zie: Woolcock (1998).
 - (7) Het caudillisme is niet enkel in Nicaragua een dominante tendens. In alle Latijnsamerikaanse landen kan men dit patroon terugvinden. Het wordt in de literatuur bovendien naar voor geschoven als verklaring voor de opkomst van het populisme.
 - (8) Het onderzoek wijst dit heel duidelijk uit. De lokale bevolking weet nooit van waar of van wie bepaalde donaties komen. De lokale leiders geven die informatie niet vrij om hun monopoliepositie in de brugfunctie tussen de lokaliteit en de externe agent te behouden. Op die manier worden de afhankelijkheidsbanden verstevigd. De lokale bevolking pleit daarom heel erg voor een directe

externe interventie zodat de machtspositie (distributief en informatief) van de leiders doorbroken wordt.

- (9) Gebaseerd op interviews met de bankverantwoordelijken en de lokale promotoren. Het opnemen van de individuele reputatie van de cliënt als selectie criterium is vanaf de tweede helft van 1998 ook officieel opgenomen als richtlijn binnen de kredietpolitiek.
- (10) De namen van de dorpen en personen zijn veranderd in fictieve namen.
- (11) Gegevens afkomstig uit: Diagnostico Municipal Somotillo 1997, Uitgave INIFOM (Instituto Nicaraguense de Fomento Municipal).
- (12) Het hebben van vee wijst in die zin op een eerste vorm van cumulatie.
- (13) Ongeveer 45% van de bevolking zijn op dit moment landloos en hebben ook geen vee. De meest invloedrijke lokale leider heeft nu 116 mz. grond en 40 stuks vee. Aangezien hij zelf maar 20 mz. bewerkt, verhuurt hij aan een 10-tal landlozen in Santa Rita grond.
- (14) Gebaseerd op interviews met de mensen van Nitlapán. Als Nitlapán buitenslands bezoek krijgt staat La Carrosa vaak op het programma lijstje, ondanks de geïsoleerdheid van het dorp, de moeilijke toegang, de slechte staat van de wegen en de grote afstand met de hoofdstad. Volgens Nitlapán heeft de uiteindelijke werking van de bank in La Carrosa alle verwachtingen overtroffen.
- (15) Alle lokale leiders in beide dorpen werden geïnterviewd. De geselecteerde citaten geven een representatief beeld van de meningen van de lokale leiders in beide dorpen.
- (16) Gezond, vertaling van "sano", hier houdt gezond in: geen streken.
- (17) De rol van geld in de economie is uiteraard niet beperkt tot betaalmiddel of circulatie middel. De waarde van diensten en goederen kan in geld uitgedrukt worden om vervolgens een vorm van betaling in diensten of andere goederen overeen te komen, zodat er een gelijkwaardige uitwisseling plaatsvindt.
- (18) 1 US\$= ca. 12C\$.
- (19) Deze rekensom geldt voor slechts één manzana. In de praktijk echter moet zelfs de armste boer minstens 2 à 3 manzanas zaaien (in mei-juni en in augustus) wilt hij de rest van het jaar kunnen overleven.
- (20) meestal: sommige boeren zaaien op hellingen en hebben dus geen ossen nodig. De ploegfase wordt overgeslagen en bij de eerste regenvallen zaait de boer 'al espeque' (met een spitsvormig werktuig wordt er een gat gemaakt in de grond waarin een zaadje gedropt wordt). Het overslaan van de ploegfase is een kostbesparing, maar deze zaaietechniek is tijdrovend en vereist meestal wel de inzet van extra arbeidskrachten. Na de eerste regens moet er immers zo snel mogelijk gezaaid worden op een zo kort mogelijke tijd. Bovendien is het zo dat zaaien op hellingen risicovol is aangezien de gewassen kunnen wegspoelen door de hevige regenval.
- (21) We drukken er nogmaals op dat deze resultaten een voorlopig karakter hebben, aangezien de analyse van de gegevens nog steeds in een beginstadium verkeert.

BIBLIOGRAFIE

- ARROW, K. (1972), 'Gifts and Exchanges', *Philosophy and Public Affairs*, 1: 343-362.
- BASTIAENSEN, J. (1998), *Geld maakt gelukkig*. Broederlijk Delen en Wereldwijd, s.l.
- BAYAT, A. (1997), 'Un-civil society: the politics of the 'informal people'', *Third World Quarterly*, 18(1): 53-72.
- BOOTH, J.A. (1990), 'Nicaragua: Revolution Under Siege', pp. 467-497 in WIARDA H.J. & H.F. KLINE (Eds., 1990), *Latin American Politics and Development*. Boulder: Westview Press.
- BOTT, E. (1971), *Family and Social Network*. London: Tavistock.
- BEBBINGTON, A. (1997), 'Social capital and rural intensification: local organizations and islands of sustainability in the rural Andes', *The Geographical Journal*, 163(2): 189-197.
- BURT, R.S. (1997), 'A note on Social Capital and Network Content', *Social Networks*, 19: 355-373.
- COLEMAN, J. (1988), 'Social Capital in the Creation of Human Capital', *American Journal of Sociology*, 94: S95-S120.
- COLEMAN, J. (1990), *Foundations of Social Theory*. Cambridge (USA): Harvard University Press.
- DIAMOND, L. & J.J. LINZ (eds.) (1989), *Democracy in Developing Countries: Latin America*. Boulder: Lynne Rienner.
- DIMAGGIO, P. (1994), 'Culture and Economy', pp. 27-57 in SMELSER, N. & R. SWEDBERG (eds.) (1994), *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton: Princeton University Press.
- FOX, J. (1996), 'How Does Civil Society Thicken? The Political Construction of Social Capital in Rural Mexico', *World Development*, 24(6): 1089-1103.
- GILLESPIE, P., M. GIRGIS & P. MAYER (1996), 'This Great Evil: anticipating political obstacles to development', *Public Administration and Development*, 16: 431-453.
- GOMEZ, L. (1997), *La Red de Bancos Locales en Cifras 1991-1996, Cuaderno de Investigacion*. Nitlapán, Managua.
- GRANOVETTER, M. (1973), 'The Strength of Weak Ties', *American Journal of Sociology*, 78: 1360-80.
- GRANOVETTER, M. (1982), 'The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited', pp. 105-130 in MARSDEN, P. & N. LIN (eds.), *Social Structure and Network Analysis*. London: Sage.
- GRANOVETTER, M. (1985), 'Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness', *American Journal of Sociology*, 91(3): 481-510.
- HELLER, P. (1996), 'Social Capital as a Product of Class Mobilization and State Intervention: Industrial Workers in Kerala, India', *World Development*, 24(6): 1055-1071.
- HUNTINGTON, S. & J. NELSON (1976), *Political Participation in Developing Countries*. Cambridge (USA): Harvard University Press.
- JONAKIN J. & L.J. ENRIQUEZ (1999), 'The Non-Traditional Financial Sector in Nicaragua: A Response to Rural Credit Market Exclusion', *Development Policy Review*, Vol. 17, pp. 141-169.

-
- KNACK, S. & PH. KEEFER (1997), 'Does Social Capital have an Economic Payoff? A cross-country investigation', *Quarterly Journal of Economics*, 1251-1288.
- MOLENAERS, N. (1996) 'Somozisme versus Sandinisme, Nicaraguaanse politiek in de greep van het caudillisme', *Samenleving en Politiek*, Dec. 1996: 46-48.
- MOLENAERS, N. & M. THOMPSON (1999), 'The cultural conditions for democracy and their implications for transitional societies', pp. 186-205 in THOMPSON M., G. GRENDSTAD & P. SELLE (eds.), *Cultural Theory as Political Science*. London: Routledge.
- NAN, L. (1986), 'Conceptualizing Social Support', pp. 17-30 in NAN L., A. DEAN & W.M. ENSEL (eds.) *Social Support, Life Events and Depression*. London: Academic Press.
- NARAYAN, D. & L. PRITCHETT (1996), *Cents and Sociability: Household Income and Social Capital in Rural Tanzania*. Worldbank Working Paper: Washington D.C.
- PINKNEY, R. (1993), *Democracy in the Third World*. Buckingham: Open University Press
- PORTES, A. (1998), 'Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology', *Annual Review of Sociology*, 24: 1-24.
- PORTES, A. & J. SENSENBRENNER (1993), 'Embeddedness and immigration: notes on the social determinants of economic action', *American Journal of Sociology*, 98: 1320-1350.
- PUTNAM, R. (1993), *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- PUTTERMAN, L. (1995), 'Social Capital and Development Capacity: The example of Rural Tanzania', *Development Policy Review*, 13: 5-22.
- SANDEFUR, R. & E. LAUMANN (1998), 'A Paradigm For Social Capital', *Rationality and Society*, 10(4): 481-501.
- SCHUSTERMAN, R. & A. HARDOY (1997), 'Reconstructing Social Capital in a Poor Urban Settlement: The Integral Improvement Programme in Barrio San Jorge', *Environment and Urbanization*, 9(1): 91-119.
- SMELSER, N. & R. SWEDBERG (1994), *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton: Princeton University Press.
- SOMOTILLO: Diagnostico Municipal 1997. Managua: INIFOM.
- UEHARA, E. (1990), 'Dual Exchange Theory, Social Networks and Informal Social Support', *American Journal of Sociology*, 96(3): 521-557.
- UZZI, B. (1996), 'The sources and consequences of embeddedness for the economic performance of organizations: the network effect', *American Sociological Review*, 16: 674-698.
- VARELA HIDALGO, B. ET AL. (1998), *Los ONG en Nicaragua, Limitaciones y tendencias en su relacion con la cooperacion internacional*. Managua: C.N.O. FONG – INIES – REDD BARNA – KEPA Cooperacion Finlandesa – SNV.
- WIARDA, H. & H. KLINE (Eds.,1990), *Latin American Politics and Development*. Boulder: Westview Press.
- WOOLCOCK, M. (1998), 'Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework', *Theory and Society*, 27: 151-208.

